

Εισαγωγή: Η Μεγάλη Υπόσχεση, η Διάψευση και οι Νέες Δυνατότητες

Το τέλος μιας ανταπάτης

Η Μεγάλη Υπόσχεση της Απεριόριστης Προόδου –η υπόσχεση της κυριαρχίας επάνω στη φύση, της υλικής αφθονίας, της μέγιστης δυνατής ευτυχίας για τον μέγιστο δυνατό αριθμό ανθρώπων και της ανεμπόδιστης προσωπικής ελευθερίας– διατηρούσε τις ελπίδες και την εμπιστοσύνη των γενιών από την απαρχή ήδη της βιομηχανικής εποχής. Είναι αναμφισβήτητο πως ο ανθρώπινος πολιτισμός ξεκίνησε την ίδια στιγμή που η ανθρώπινη φυλή άρχισε να έχει κάποιον έλεγχο επάνω στη φύση· όμως αυτός ο έλεγχος παρέμεινε περιορισμένος μέχρι την έλευση της βιομηχανικής εποχής. Με τη βιομηχανική πρόοδο, από την υποκατάσταση της ζωικής και της ανθρώπινης ενέργειας πρώτα, από τη μηχανική ενέργεια στη συνέχεια, και από την πυρηνική ως την υποκατάσταση του ανθρώπινου μυαλού από τον ηλεκτρονικό υπολογιστή, αισθανθήκαμε πως βαδίζαμε στον δρόμο της χωρίς όρια παραγωγής, άρα και της απεριόριστης κατανάλωσης· πως η τεχνολογία μάς έκανε παντοδύναμους· πως η επιστήμη μάς έκανε παντογνώστες.

Βαδίζαμε στον δρόμο για να γίνουμε θεοί, υπέρτατα όντα τα οποία θα μπορούσαν να δημιουργήσουν έναν δεύτερο κόσμο, χρησιμοποιώντας τον φυσικό κόσμο απλώς και μόνο ως πηγή οικοδομικών υλικών για την καινούρια δημιουργία.

Οι άντρες και, με ολοένα αυξανόμενους ρυθμούς, οι γυναίκες βίωναν μια νέα αίσθηση ελευθερίας· είχαν γίνει κύριοι της ίδιας τους της ζωής: οι αλυσίδες της φεουδαρχίας είχαν σπάσει και μπορούσε ο καθένας να κάνει οτιδήποτε επιθυμούσε, ελεύθερος από κάθε είδους δεσμό. Ή, τουλάχιστον, έτσι ένιωθαν οι άνθρωποι. Και, παρά το γεγονός πως αυτό ίσχυσε μόνο για την ανώτερη και τη μεσαία τάξη, το δικό τους επίτευγμα έκανε και όλους τους άλλους να πιστεύουν πως τελικά η ελευθερία νέας μορφής θα μπορούσε να επεκταθεί σε όλα τα μέλη της κοινωνίας, υπό την προϋπόθεση ότι θα εξακολουθούσε η βιομηχανοποίηση να προχωρά με τον ίδιο ταχύ ρυθμό. Ο σοσιαλισμός και ο κομμουνισμός δεν άργησαν να μεταβληθούν από κίνημα, το οποίο στόχευε σε μια νέα κοινωνία και σε έναν νέο άνθρωπο, σε ένα άλλο κίνημα του οποίου το ιδεώδες ήταν η αστική ζωή για όλους, δηλαδή ο *παγκοσμιοποιημένος αστός* ως ο άντρας και η γυναίκα του μέλλοντος. Η επίτευξη πλούτου και άνεσης για όλους θεωρήθηκε πως θα έφερνε και την απεριόριστη ευτυχία σε όλους. Η τριάδα της χωρίς όρια παραγωγής, της απόλυτης ελευθερίας και της απεριόριστης ευτυχίας διαμόρφωσε τον πυρήνα μιας νέας θρησκείας. Η πρόοδος και μια καινούρια Επίγεια Πολιτεία της Προόδου ήρθαν ν' αντικαταστήσουν την Πολιτεία του Θεού. Και καθόλου δεν θα πρέπει να μας εκπλήσσει το γεγονός ότι η καινούρια αυτή θρησκεία εφοδιάζει τους πιστούς της με ενέργεια, ζωτικότητα και ελπίδα.

Το εύρος της Μεγάλης Υπόσχησης –τα θαυμαστά υλικά και διανοητικά επιτεύγματα της βιομηχανικής εποχής– πρέπει να μελετηθεί σε βάθος προκειμένου να κατανοήσουμε επίσης πόσο βαθύ είναι το τραύμα που προκαλεί σήμερα η

συνειδητοποίηση της διάψευσής της. Καθώς η βιομηχανική εποχή πράγματι απέτυχε να εκπληρώσει τη Μεγάλη της Υπόσχεση, όλο και περισσότεροι άνθρωποι συνειδητοποιούν σήμερα τα εξής:

Η απεριόριστη ικανοποίηση όλων των επιθυμιών δεν οδηγεί σε μια καλή ποιότητα ζωής ούτε αποτελεί τον δρόμο για την ευτυχία ή έστω για τη μέγιστη δυνατή ευχαρίστηση.

Το όνειρο του να γίνουμε κύριοι της ίδιας μας της ζωής έσβησε όταν αρχίσαμε να συνειδητοποιούμε ότι είχαμε γίνει όλοι μας γρανάζια μιας γραφειοκρατικής μηχανής, με το κράτος –την εκάστοτε κυβέρνηση–, τη βιομηχανία και τα μέσα μαζικής ενημέρωσης, που ελέγχονται από αυτή, να χειραγωγούν τις σκέψεις, τα αισθήματα και τις προτιμήσεις μας.

Η οικονομική πρόοδος παρέμεινε περιορισμένη στις πλούσιες χώρες, και το χάσμα ανάμεσα στα πλούσια και στα φτωχά έθνη μεγάλωσε ακόμη περισσότερο.

Η τεχνολογική πρόοδος από μόνη της προκάλεσε οικολογικούς κινδύνους όπως και τον κίνδυνο ενός πυρηνικού πολέμου, δύο απειλές που, είτε από κοινού είτε η καθεμία μόνη της, θα μπορούσαν να βάλουν ένα τέλος σε ολόκληρο τον πολιτισμό, πιθανώς ακόμη και στην ίδια τη ζωή.

Όταν ο Άλμπερτ Σβάιτσερ πήγε στο Όσλο για να αποδεχτεί το Νόμπελ Ειρήνης (1952), κάλεσε τους ανθρώπους να «τολμήσουν ν' αντιμετωπίσουν την κατάσταση... Ο άνθρωπος έχει γίνει ένας υπεράνθρωπος... Αλλά ο υπεράνθρωπος με την υπεράνθρωπη δύναμη δεν έχει επίσης εξυψωθεί και σε ένα επίπεδο υπεράνθρωπης λογικής. Στον βαθμό που η δύναμή του αυξάνεται, αυτός γίνεται όλο και περισσότερο φτωχός... Πρέπει να αφυπνιστεί η συνείδησή μας από το γεγονός ότι όσο περισσότερο γινόμαστε υπεράνθρωποι, άλλο τόσο γινόμαστε απάνθρωποι».

Γιατί διαφεύστηκε η Μεγάλη Υπόσχεση;

Η αποτυχία εκπλήρωσης της Μεγάλης Υπόσχεσης, πέρα από τις εγγενείς στη βιομηχανοποίηση οικονομικές αντιφάσεις, ήταν οικοδομημένη μέσα στο ίδιο το βιομηχανικό σύστημα, ως επακόλουθο των δύο κύριων ψυχολογικών του συνθηκών: 1) ότι ο σκοπός της ζωής είναι η ευτυχία, δηλαδή η μέγιστη δυνατή απόλαυση η οποία ορίζεται ως η ικανοποίηση της κάθε επιθυμίας ή υποκειμενικής ανάγκης που μπορεί να αισθανθεί το άτομο (*ριζοσπαστικός ηδονισμός*) και 2) ότι ο εγωτισμός, η ιδιοτέλεια και η απληστία, που χρειάζονται στο σύστημα προκειμένου αυτό να λειτουργήσει, οδηγούν στην αρμονία και στην ειρήνη.

Είναι πασίγνωστο ότι οι πλούσιοι στη διάρκεια της ιστορίας έκαναν πράξη τον ριζοσπαστικό ηδονισμό. Εκείνοι που διέθεταν απεριόριστα μέσα, όπως για παράδειγμα η άρχουσα τάξη της Ρώμης, των ιταλικών πόλεων της εποχής της Αναγέννησης και της Αγγλίας και της Γαλλίας κατά τον δέκατο όγδοο και τον δέκατο ένατο αιώνα, προσπαθούσαν μέσα από τη χωρίς όρια ηδονή να βρουν ένα νόημα στη ζωή. Αλλά, ενώ η μέγιστη δυνατή απόλαυση υπό την έννοια του ριζοσπαστικού ηδονισμού υπήρξε πρακτική συγκεκριμένων ομάδων και σε συγκεκριμένες εποχές, με μία μοναδική εξαίρεση ακριβώς πριν από τον δέκατο έβδομο αιώνα, παρ' όλα αυτά δεν είχε ποτέ ταυτιστεί με τη θεωρία της ευδαιμονίας έτσι όπως αυτή εκφράστηκε από τους Μεγάλους Δασκάλους της Ζωής στην Κίνα, στην Ινδία, στην Εγγύς Ανατολή και στην Ευρώπη.

Μία εξαίρεση ήταν ο Έλληνας φιλόσοφος Αρίστιππος, μαθητής του Σωκράτη (στο πρώτο ήμισυ του τέταρτου αιώνα π.Χ.), ο οποίος δίδασκε ότι η βίωση της μέγιστης δυνατής σωματικής ηδονής είναι ο σκοπός της ζωής, και ότι η ευτυχία είναι το σύνολο των βιωμένων απολαύσεων. Τα λιγοστά που

γνωρίζουμε για τη φιλοσοφία του προέρχονται από τον Διογένη Λαέρτιο, όμως αρκούν για να μας φανερώσουν τον Αρίστιππο ως τον μοναδικό γνήσιο εκπρόσωπο του ηδονισμού. Για αυτόν, η ύπαρξη μιας επιθυμίας θεμελιώνει από μόνη της το δικαίωμα να την ικανοποιήσουμε και έτσι να πραγματοποιήσουμε τον σκοπό της ζωής: την απόλαυση.

Ο Επίκουρος δύσκολα θα μπορούσε να θεωρηθεί ως εκπρόσωπος του ηδονισμού όπως τον εννοούσε ο Αρίστιππος. Ενώ και για τον Επίκουρο η «καθαρή» απόλαυση είναι ο ύψιστος στόχος, για εκείνον η απόλαυση σήμαινε «απουσία πόνου» (*απονία*) και ακινησία της ψυχής (*αταραξία*). Σύμφωνα με τον Επίκουρο, η απόλαυση ως ικανοποίηση μιας επιθυμίας δεν μπορεί να αποτελεί σκοπό της ζωής, επειδή αυτού του είδους η απόλαυση ακολουθείται πάντοτε από απογοήτευση και κρατά τον άνθρωπο μακριά από τον αληθινό του στόχο: την απουσία του πόνου. (Η θεωρία του Επικούρου έχει πολλά κοινά σημεία με αυτήν του Φρόνιτ.) Φαίνεται πάντως πως ο Επίκουρος εκπροσωπούσε ένα είδος υποκειμενισμού αντίθετου προς τη θέση του Αριστοτέλη, όσο τουλάχιστον μπορούμε να διακινδυνεύσουμε μια τέτοια ερμηνεία βασισμένοι στις αντιφατικές αναφορές επάνω στη διδασκαλία του.

Κανείς άλλος από τους Μεγάλους Δασκάλους δεν διδάξε πως η *πραγματική ύπαρξη μιας επιθυμίας αποτελεί από μόνη της ηθικό κανόνα*. Τους απασχολούσε η μέγιστη δυνατή ευδαιμονία (*vivere bene*) του ανθρώπινου είδους. Ουσιαστικό στοιχείο στον στοχασμό τους αποτελεί η διάκριση ανάμεσα σε αυτές τις ανάγκες (επιθυμίες), που βιώνονται μόνο υποκειμενικά και των οποίων η ικανοποίηση οδηγεί σε προσωρινή απόλαυση, και στις άλλες που είναι ριζωμένες στην ανθρώπινη φύση και των οποίων η εκπλήρωση οδηγεί στην ανθρώπινη ανάπτυξη και παράγει *ευδαιμονία*. Με άλλα λόγια, τους απασχολούσε η διάκριση ανάμεσα στις καθαρά υποκειμενικά

βιωμένες ανάγκες και στις αντικειμενικές ανάγκες. Ένα μέρος των αναγκών της πρώτης κατηγορίας το θεωρούσαν βλαβερό για την ανθρώπινη ανάπτυξη ενώ οι ανάγκες της δεύτερης κατηγορίας ήταν συμβατές με τις απαιτήσεις της ανθρώπινης φύσης.

Η θεωρία πως ο σκοπός της ζωής είναι η εκπλήρωση κάθε ανθρώπινης επιθυμίας διατυπώθηκε ξεκάθαρα για πρώτη φορά μετά τον Αρίστιππο από φιλοσόφους του δέκατου έβδομου και του δέκατου όγδοου αιώνα. Ήταν μία αντίληψη της οποίας η εμφάνιση ευνοήθηκε από το γεγονός ότι το «κέρδος» έπαυε να σημαίνει «κέρδος για την ψυχή» (όπως ήταν στη Βίβλο και, αργότερα, στον Σπινόζα) και κατέληξε να σημαίνει υλικό ή και χρηματικό κέρδος. Αυτό συνέβη την περίοδο κατά την οποία η μεσαία τάξη αποτινάξε τα δεσμά όχι μόνο της πολιτικής αλλά και εκείνα της αγάπης και της αλληλεγγύης, και πίστεψε πως το να υπάρχει ο άνθρωπος μόνο για τον εαυτό του ισοδυναμούσε με το να γίνει ο αληθινός του εαυτός. Για τον Χομπς, η ευτυχία είναι η συνεχής πρόοδος από τη μια απληστία (cupidas) στην άλλη· ο Λα Μετρί φτάνει στο σημείο ακόμη και να συνιστά ναρκωτικές ουσίες που μπορούν να προσφέρουν τουλάχιστον μια ελάχιστη ψευδαίσθηση ευτυχίας· για τον Ντε Σαντ, η ικανοποίηση των άγριων παρορμησεων νομιμοποιείται από το ίδιο το γεγονός πως αυτές υπάρχουν και αποζητούν ικανοποίηση. Αυτοί ήταν στοχαστές οι οποίοι έζησαν κατά την περίοδο της τελικής νίκης της αστικής τάξης. Και εκείνο που είχε υπάρξει ως φιλοσοφική πρακτική των αριστοκρατών έγινε η πρακτική και η φιλοσοφία των αστών.

Πολλές ηθικές θεωρίες έχουν αναπτυχθεί από τον δέκατο όγδοο αιώνα – μερικές δεν ήταν τίποτε διαφορετικό από πιο κόσμιες εκδοχές του ηδονισμού, όπως ο ωφελμισμός. Κάποιες άλλες, πάλι, ήταν ξεκάθαρα αντι-ηδονιστικά συστήματα, όπως αυτά του Καντ, του Μαρξ, του Τορώ και του Σβάιτσερ. Όμως η

σημερινή εποχή, γενικά από το τέλος του Πρώτου Παγκόσμιου Πολέμου, έχει επιστρέψει στην πρακτική και στη θεωρία του ριζοσπαστικού ηδονισμού. Η έννοια της απεριόριστης ηδονής αποτελεί μια παράξενη αντίφαση προς την έννοια της πειθαρχημένης εργασίας, παρόμοια με την αντίφαση ανάμεσα στην αποδοχή μιας καταναγκαστικής εργασιακής ηθικής και στο ιδεώδες της απόλυτης αργίας κατά τη διάρκεια της υπόλοιπης ημέρας αλλά και των διακοπών. Η ατέρμονη αλυσίδα παραγωγής και η γραφειοκρατική ρουτίνα από τη μια πλευρά, καθώς και η τηλεόραση, το αυτοκίνητο και το σεξ από την άλλη, κάνουν δυνατό τον αντιφατικό συνδυασμό. Η καταναγκαστική εργασία από μόνη της θα οδηγούσε τον άνθρωπο στην τρέλα εξίσου με την απόλυτη αεργία. Με έναν συνδυασμό όμως, ο άνθρωπος μπορεί να ζήσει. Άλλωστε, και οι δύο αυτές αντιφατικές στάσεις ανταποκρίνονται σε μία οικονομική αναγκαιότητα: ο καπιταλισμός του εικοστού αιώνα είναι βασισμένος στη μέγιστη δυνατή κατανάλωση των αγαθών και των υπηρεσιών που παράγονται στο πλαίσιο μιας ομαδικής εργασίας ρουτίνας.

Η θεωρητική σκέψη αποδεικνύει ότι ο ριζοσπαστικός ηδονισμός δεν μπορεί να οδηγήσει στην ευτυχία και, με αφετηρία την ίδια την ανθρώπινη φύση, εξηγεί για ποιο λόγο ισχύει αυτό. Αλλά ακόμη και χωρίς τη θεωρητική ανάλυση, τα δεδομένα που προκύπτουν από την παρατήρηση δείχνουν εντελώς ξεκάθαρα ότι αυτό το είδος «κυνηγητού της ευτυχίας» δεν οδηγεί στην ευδαιμονία. Είμαστε μια κοινωνία ιδιαίτερα δυστυχισμένων ανθρώπων: μοναχικοί, αγχωμένοι, καταθλιπτικοί, καταστροφικοί, εξαρτημένοι – άνθρωποι που είναι ευτυχείς όταν σκοτώνουν τον χρόνο, ενώ μας είναι τόσο πολύτιμος.

Το δικό μας είναι το μεγαλύτερο κοινωνικό πείραμα που έγινε ποτέ για να απαντηθεί το ερώτημα αν η ηδονή (ως παθητική στάση σε αντίθεση με την ενεργητική στάση της ευδαιμονίας και της χαράς) μπορεί να αποτελέσει μια ικανοποιητική

απάντηση στο πρόβλημα της ανθρώπινης ύπαρξης. Για πρώτη φορά στην ανθρώπινη ιστορία, η ικανοποίηση της ορμής της ηδονής δεν είναι αποκλειστικό προνόμιο μιας μειοψηφίας, αλλά εφικτή για το περισσότερο από το ήμισυ του γενικού πληθυσμού. Όμως το πείραμα έχει ήδη δώσει αρνητική απάντηση στο ερώτημα.

Η δεύτερη ψυχολογική συνθήκη της βιομηχανικής εποχής, ότι δηλαδή υπηρετώντας τον ατομικό εγωισμό φτάνουμε στην αρμονία και στην ειρήνη και στην αύξηση της ευδαιμονίας όλων, είναι εξίσου εσφαλμένη σε θεωρητικό επίπεδο, και για άλλη μια φορά τα στοιχεία και τα δεδομένα έρχονται να το αποδείξουν. Για ποιο λόγο λοιπόν θα πρέπει να ισχύει αυτή η αρχή, την οποία μόνο ένας από τους μεγάλους κλασικούς οικονομολόγους, ο Ντέιβιντ Ρικάρντο, την απέρριψε, ότι δηλαδή το να είμαι εγωιστής δεν αναφέρεται μόνο στη συμπεριφορά μου αλλά και στον χαρακτήρα μου; Αυτό σημαίνει ότι θέλω τα πάντα για τον εαυτό μου· ότι αντλώ ευχαρίστηση από την ιδιοκτησία, αλλά όχι από το μοίρασμα· ότι πρέπει να γίνω άπληστος επειδή ο σκοπός μου είναι να έχω· και ότι πρέπει να νιώθω ανταγωνιστικά απέναντι σε όλους τους άλλους: απέναντι στους πελάτες μου τους οποίους θέλω να εξαπατήσω, απέναντι στους ανταγωνιστές μου που θέλω να καταστρέψω, απέναντι στους εργάτες μου που θέλω να εκμεταλλευτώ. Δεν μπορώ ποτέ να είμαι ικανοποιημένος επειδή δεν υπάρχει τέλος στις επιθυμίες μου· πρέπει να φθονώ αυτούς που έχουν περισσότερα και να φοβάμαι αυτούς που έχουν λιγότερα. Αλλά πρέπει και να καταπιέζω όλα αυτά τα συναισθήματα για να παρουσιάζω τον εαυτό μου (τόσο στους άλλους όσο και σε εμένα τον ίδιο) ως τον χαμογελαστό, ορθολογιστή, σοβαρό, ευγενικό άνθρωπο, που όλοι παριστάνουν πως είναι.

Το πάθος για κτήση, για ιδιοκτησία, θα οδηγήσει αναγκαστικά σε ατέρμονο ταξικό πόλεμο. Ο ισχυρισμός των

κομμουνιστών πως το δικό τους σύστημα θα βάλει τέλος σε αυτή την πάλη διότι θα καταργήσει τις τάξεις είναι αβάσιμος, επειδή και το δικό τους σύστημα βασίζεται στην αρχή της απεριόριστης κατανάλωσης ως σκοπού της ζωής. Όσο ο κάθε άνθρωπος θα επιθυμεί να έχει όλο και περισσότερα, θα υπάρχουν αναπόφευκτα τάξεις και θα υπάρχει αναπόφευκτα ταξική πάλη, μέχρι που τελικά, σε παγκόσμιο επίπεδο, δεν θα αποφευχθεί ο πόλεμος. *Απληστία και ειρήνη*, το ένα αποκλείει το άλλο.

Ο ριζοσπαστικός ηθονισμός και ο απεριόριστος εγωτισμός δεν θα είχαν μπορέσει να εμφανιστούν ως οδηγητικές αρχές της οικονομικής συμπεριφοράς, αν κατά τη διάρκεια του δέκατου όγδοου αιώνα δεν είχε προκύψει μία δραστική αλλαγή. Στη μεσαιωνική κοινωνία, όπως και σε πολλές ανεπτυγμένες αλλά και σε πρωτόγονες κοινωνίες, η οικονομική συμπεριφορά καθοριζόταν από ηθικές αρχές. Έτσι, για τους σχολαστικούς θεολόγους, κάποιες οικονομικές κατηγορίες, όπως η τιμή και η ατομική ιδιοκτησία, ήταν μέρος της ηθικής θεολογίας. Είναι γεγονός πως οι θεολόγοι βρήκαν διατυπώσεις για να προσαρμόσουν τον ηθικό τους κώδικα στις καινούριες οικονομικές απαιτήσεις (για παράδειγμα, ο Θωμάς Ακινάτης και η αξιολόγηση που έκανε στην έννοια της «δίκαιης τιμής»)· πάντως, η οικονομική συμπεριφορά παρέμενε *ανθρώπινη* συμπεριφορά κι έτσι ήταν αντικείμενο των αξιών της ανθρωπιστικής ηθικής. Μέσα από μια σειρά βημάτων όμως, ο καπιταλισμός του δέκατου όγδοου αιώνα γνώρισε μία ριζική αλλαγή: η οικονομική συμπεριφορά διαχωρίστηκε από την ηθική και από τις ανθρώπινες αξίες. Πράγματι, υποτίθεται πως η οικονομική μηχανή ήταν μία αυτόνομη ολότητα, ανεξάρτητη από τις ανθρώπινες ανάγκες και από την ανθρώπινη βούληση. Ήταν ένα σύστημα το οποίο λειτουργούσε μόνο του, σύμφωνα με τους δικούς του νόμους. Η δυστυχία των εργατών, όπως επίσης και

ο αφανισμός όλο και περισσότερων μικρών επιχειρήσεων προς όφελος της ανάπτυξης εταιρειών που μεγάλωναν συνεχώς, ήταν μια οικονομική αναγκαιότητα θλιβερή μεν, αλλά που έπρεπε να την αποδεχτούν οι άνθρωποι σαν να ήταν αποτέλεσμα ενός φυσικού νόμου.

Η ανάπτυξη αυτού του οικονομικού συστήματος δεν καθοριζόταν πια από το ερώτημα: *Τι είναι καλό για τον Άνθρωπο*; αλλά από το ερώτημα: *Τι είναι καλό για την ανάπτυξη του συστήματος*; Κάποιοι τότε προσπάθησαν να καλύψουν την οξύτητα αυτής της διαμάχης, απαντώντας με την υπόθεση πως ό,τι ήταν καλό για την ανάπτυξη του συστήματος (ή και απλώς μιας μεγάλης επιχείρησης), ήταν καλό και για τους ανθρώπους. Αυτό το επιχείρημα υποστηρίχτηκε από ένα άλλο, συμπληρωματικό, που έλεγε: ακριβώς εκείνες οι ιδιότητες, που απαιτούσε το σύστημα από τα ανθρώπινα όντα –εγωτισμός, ιδιοτέλεια και απληστία–, ήταν εγγενείς στην ανθρώπινη φύση. Έτσι, όχι μόνο το σύστημα αλλά και η ίδια η ανθρώπινη φύση τις υπέθαλπαν. Κοινωνίες από τις οποίες απουσίαζαν ο εγωτισμός, η ιδιοτέλεια και η απληστία θεωρούνταν «πρωτόγονες» και τα μέλη τους «αφελή σαν παιδιά». Οι άνθρωποι αρνούνταν να καταλάβουν ότι αυτά τα χαρακτηριστικά δεν ήταν φυσικές ορμές που αποτελούσαν και την αιτία της ύπαρξης της βιομηχανικής κοινωνίας, αλλά αντίθετα ήταν τα προϊόντα κοινωνικών συνθηκών.

Υπάρχει και ένας ακόμη παράγοντας, με εξίσου μεγάλη σημασία: Η σχέση των ανθρώπων προς τη φύση έγινε βαθύτατα εχθρική. Γίναμε τα «τέρατα της φύσης» εντός της οποίας ζούμε και την οποία, μέσω του προνομίου μας να διαθέτουμε λογική σκέψη, την ξεπερνάμε. Προσπαθήσαμε να λύσουμε το υπαρξιακό μας πρόβλημα με το να εγκαταλείψουμε το μεσοσιανικό όραμα της αρμονίας ανάμεσα στην ανθρωπότητα και στη φύση. Και το κάναμε αυτό κατακτώντας τη φύση και

μεταβάλλοντάς τη σύμφωνα με τους δικούς μας σκοπούς, μέχρι που αυτή μας η κατάκτηση άρχισε να ισοδυναμεί όλο και περισσότερο με όλεθρο. Το κατακτητικό και εχθρικό μας πνεύμα μας έχει κάνει τυφλούς απέναντι στις δύο αυτές μεγάλες αλήθειες: οι φυσικές πηγές έχουν τα όριά τους και μπορεί τελικά να στερέψουν, και η φύση θα αντιπαλέψει την ανθρωπινη αρπακτικότητα.

Η βιομηχανική κοινωνία δείχνει μια περιφρόνηση για τη φύση, όπως επίσης και για όλα τα πράγματα που δεν είναι φτιαγμένα από μηχανές, καθώς και για όλους τους ανθρώπους που δεν φτιάχνουν μηχανές (με άλλα λόγια, για όλες τις μη λευκές φυλές, με τις πρόσφατες εξαιρέσεις της Ιαπωνίας και της Κίνας). Σήμερα οι άνθρωποι ελκύνονται από καθετί μηχανικό, από την παντοδύναμη μηχανή, που όμως είναι άψυχη και οδηγεί όλο και πιο κοντά στην καταστροφή.

Η Οικονομική Αναγκαιότητα για μια Αλλαγή του Ανθρώπου

Μέχρι εδώ, το επιχείρημά μας ήταν ότι τα στοιχεία του χαρακτήρα μας που προέρχονται από το κοινωνικοοικονομικό μας σύστημα, με άλλα λόγια από τον τρόπο της ζωής μας, είναι παθογόνα και τελικά παράγουν άρρωστα άτομα και, κατά συνέπεια, μια άρρωστη κοινωνία. Υπάρχει, όμως, και ένα δεύτερο επιχείρημα από μία εντελώς διαφορετική σκοπιά, που υποστηρίζει πως μόνο οι βαθιές ψυχολογικές αλλαγές του ανθρώπου μπορούν να αποτελέσουν την εναλλακτική λύση απέναντι στην οικονομική και οικολογική καταστροφή. Το ζήτημα αυτό το πραγματεύονται δύο μελέτες που ανέθεσε η Δέσχη της Ρώμης, τη μία στον Ντ. Μίντσοους και τους συνεργάτες του, και την άλλη στους Ντ. Μεζάροβικ και Ε. Πεστέλ. Και οι δύο μελέτες αναφέρονται στις τεχνολογικές, οικονομικές και πληθυσμιακές

τάσεις σε παγκόσμια κλίμακα. Οι Μεζάροβικ και Πεστέλ καταλήγουν στο συμπέρασμα ότι μόνο δραστικές οικονομικές και τεχνολογικές αλλαγές σε παγκόσμιο επίπεδο, σύμφωνα με ένα γενικό σχέδιο, μπορούν να «αποτρέψουν μια μεγάλη και ίσως παγκόσμια καταστροφή». Τα στοιχεία, τα οποία παραθέτουν ως απόδειξη της άποψής τους αυτής, βασίζονται στην ευρύτερη και συστηματικότερη έρευνα που έχει γίνει ως τώρα. (Το βιβλίο τους έχει κάποια μεθοδολογικά πλεονεκτήματα έναντι της μελέτης του Μίντους, όμως ο πρώτος προτείνει ακόμη πιο δραστικές οικονομικές αλλαγές ως εναλλακτική λύση για να αποτραπεί η καταστροφή.) Οι Μεζάροβικ και Πεστέλ συμπεραίνουν ακόμη πως αυτές οι ριζικές αλλαγές είναι εφικτές μόνο από τη στιγμή που *«θα προκύψουν και ριζικές αλλαγές στις αξίες και στις στάσεις των ανθρώπων* (ή, όπως θα μπορούσαμε να πούμε, στον προσανατολισμό του ανθρώπινου χαρακτήρα), *όπως για παράδειγμα, μία νέα ηθική και μία νέα στάση απέναντι στη φύση»*. Αυτό που λένε στην πραγματικότητα επιβεβαιώνει απλώς αυτό το οποίο επισήμαναν και άλλοι τόσο πριν δημοσιευτεί η μελέτη τους όσο και μετά, ότι δηλαδή μια νέα κοινωνία είναι εφικτή *μόνο αν*, κατά τη διαδικασία της ανάπτυξής της, αναπτυχθεί επίσης ένας νέος άνθρωπος, με άλλα λόγια αν επέλθει μια θεμελιακή αλλαγή στη δομή του χαρακτήρα του σύγχρονου ανθρώπου.

Ατυχώς, και οι δύο μελέτες είναι γραμμένες με πνεύμα ποσοτικής ανάλυσης, αφαίρεσης και αποπροσωποποίησης, που χαρακτηρίζουν άλλωστε και την εποχή μας, παραβλέποντας εντελώς όλους τους πολιτικούς και κοινωνικούς παράγοντες χωρίς τους οποίους κανένα ρεαλιστικό σχέδιο δεν μπορεί να γίνει. Παρουσιάζουν όμως αξιόπιστα στοιχεία και για πρώτη φορά αντιμετωπίζεται συνολικά η οικονομική κατάσταση της ανθρωπότητας, με τις δυνατότητές της και με τους κινδύνους της. Το συμπέρασμά τους πως μια νέα ηθική και μια νέα στάση

απέναντι στη φύση είναι απαραίτητες έχει ιδιαίτερη αξία επειδή ένα τέτοιο αίτημα έρχεται σε αντίθεση με τις δικές τους φιλοσοφικές θέσεις.

Από την άλλη πλευρά βρίσκεται ο Ε. Φ. Σουμάχερ, ο οποίος είναι επίσης οικονομολόγος αλλά συγχρόνως και ένας ριζοσπαστικός ανθρωπιστής. Το δικό του αίτημα για μια ριζική αλλαγή του ανθρώπου στηρίζεται στα εξής δύο επιχειρήματα: ότι η παρούσα κοινωνική κατάσταση μας κάνει να νοσούμε και ότι, αν δεν αλλάξουμε ριζικά το κοινωνικό μας σύστημα, οδεύουμε προς μια οικονομική καταστροφή.

Η αναγκαιότητα για μια βαθιά αλλαγή του ανθρώπου δεν προκύπτει μόνο ως ηθικό και θρησκευτικό αίτημα, ούτε μόνο ως ψυχολογικό που πηγάζει από την παθολογική φύση του σύγχρονου κοινωνικού χαρακτήρα, αλλά επίσης και ως απαραίτητη συνθήκη για την ίδια την επιβίωση του ανθρώπινου είδους. Ο σωστός τρόπος ζωής δεν είναι πια απλώς η εκπλήρωση μιας θρησκευτικής ή ηθικής επιταγής. Για πρώτη φορά στην ιστορία, *η φυσική επιβίωση του ανθρώπινου είδους εξαρτάται από μια ριζική αλλαγή της ανθρώπινης καρδιάς*. Όμως, μια τέτοια ριζική αλλαγή είναι δυνατή μόνο στον βαθμό που θα προκύψουν εκείνες οι οικονομικές και κοινωνικές αλλαγές, οι οποίες θα δώσουν και στην καρδιά του ανθρώπου την ευκαιρία να αλλάξει καθώς και το θάρρος και το όραμα για να το κατορθώσει.

Υπάρχει Εναλλακτική Λύση για να Αποφύγουμε την Καταστροφή;

Όλα τα στοιχεία που αναφέρθηκαν ως εδώ είναι δημοσιευμένα και ευρέως γνωστά. Το σχεδόν απίστευτο γεγονός είναι ότι καμία σοβαρή προσπάθεια δεν έγινε για να αποφευχθεί αυτό που φαίνεται πια ως έσχατη επιταγή της μοίρας. Κι ενώ,

στην ιδιωτική μας ζωή κανείς, εκτός αν ήταν τρελός, δεν θα έμενε παθητικός μπροστά σε έναν κίνδυνο που θα απειλούσε συνολικά την ύπαρξή του, τώρα οι υπεύθυνοι για τις δημόσιες υποθέσεις δεν κάνουν απολύτως τίποτα στην πράξη, και οι υπόλοιποι, που έχουν εμπιστευτεί την τύχη τους σε αυτούς, τους επιτρέπουν να συνεχίζουν να μην κάνουν τίποτα.

Πώς είναι δυνατόν το ισχυρότερο όλων των ενστίκτων, αυτό της επιβίωσης, να έχει πάψει να μας κινητοποιεί; Μία από τις πιο προφανείς εξηγήσεις είναι πως οι ηγέτες αναλαμβάνουν πολλές και διάφορες δράσεις, οι οποίες τους δίνουν τη δυνατότητα να προσποιούνται ότι κάνουν κάτι αποτελεσματικό για να αποφευχθεί η καταστροφή: ατελείωτες συνεδριάσεις, αποφάσεις, συζητήσεις για τον αφοπλισμό, όλα αυτά δίνουν την εντύπωση πως τα προβλήματα έχουν πια αναγνωριστεί και γίνεται μια προσπάθεια να λυθούν. Και πάλι, όμως, τίποτα σημαντικό δεν γίνεται· αλλά τόσο οι ηγέτες όσο και οι υποτακτικοί τους αναισθητοποιούν τη συνείδηση και τη βούλησή τους για επιβίωση, δίνοντας την εξωτερική εντύπωση ότι γνωρίζουν τον δρόμο και τον βαδίζουν προς τη σωστή κατεύθυνση.

Μια άλλη εξήγηση είναι ότι ο υπέρμετρος εγωισμός που γεννά το ίδιο το σύστημα κάνει τους ηγέτες να αξιολογούν την προσωπική τους επιτυχία ως σημαντικότερη από την κοινωνική τους υπευθυνότητα. Κανείς πια δεν νιώθει να εκπλήσσεται όταν οι πολιτικοί ηγέτες και οι διευθυντές των επιχειρήσεων λαμβάνουν αποφάσεις που δείχνουν να είναι για το προσωπικό τους όφελος και που την ίδια στιγμή είναι βλαβερές και επικίνδυνες για την κοινότητα. Πράγματι, αν ο εγωκεντρισμός είναι ένας από τους στύλους της σύγχρονης πρακτικής ηθικής μας, για ποιο λόγο να δράσουν και αυτοί με διαφορετικό τρόπο; Δεν δείχνουν να αντιλαμβάνονται πως η απληστία (όπως και η υποταγή) κάνει τους ανθρώπους ανόητους ως προς το ποιες είναι οι επιδιώξεις τους ακόμη και το πραγματικό ατομικό τους

συμφέρον. Δεν καταλαβαίνουν πια ποιο είναι το ωφέλιμο για τη ζωή τους, και για τις ζωές των συζύγων και των παιδιών τους. (Βλ. το βιβλίο του Ζ. Πιαζέ, «Η Ηθική Κρίση του Παιδιού.») Συγχρόνως, οι άνθρωποι είναι στην πλειονότητά τους τόσο απορροφημένοι από τις προσωπικές τους υποθέσεις, που ελάχιστη προσοχή δίνουν σε οτιδήποτε υπερβαίνει την επικράτεια του ατομικού.

Μία ακόμη εξήγηση για την απονέκρωση το ενστίκτου επιβίωσης είναι πως οι απαιτούμενες αλλαγές στη ζωή είναι τόσο δραστικές, ώστε οι άνθρωποι επιλέγουν τη μελλοντική καταστροφή παρά τη θυσία που καλούνται να κάνουν στο παρόν. Η περιγραφή του Άρθουρ Κέσλερ σχετικά με ένα βίωμά του κατά τη διάρκεια του Ισπανικού Εμφύλιου Πολέμου αποτελεί ένα αποκαλυπτικό παράδειγμα αυτής της ευρέως διαδεδομένης στάσης: ο Κέσλερ είχε καταλύσει στην άνετη έπαυλη ενός φίλου του, όταν πληροφορήθηκαν πως τα στρατεύματα του Φράνκο ήταν πολύ κοντά· δεν υπήρχε αμφιβολία ότι θα έφταναν εκεί μέχρι το βράδυ, και πιθανώς να τον εκτελούσαν. Μπορούσε να σώσει τη ζωή του δραπέτευοντας εκείνη τη στιγμή, όμως η νύχτα ήταν παγερή και βροχερή ενώ μέσα στην έπαυλη είχε ζέστη και θαλπωρή· έτσι λοιπόν έμεινε, συνελήφθη και φυλακίστηκε, και μόνο –από θαύμα σχεδόν– σώθηκε αρκετές εβδομάδες αργότερα, χάρη στις προσπάθειες δημοσιογράφων φιλικά διακείμενων προς εκείνον. Ανάλογη είναι και η συμπεριφορά των ανθρώπων που θα διακινδύνευαν να πεθάνουν παρά να υποστούν μία εξέταση, η οποία θα οδηγούσε σε διάγνωση σοβαρής ασθένειας και σε μεγάλη χειρουργική επέμβαση.

Πέρα από τις παραπάνω ερμηνείες της θανάσιμης ανθρωπίνης παθητικότητας σε ζητήματα ζωής και θανάτου, υπάρχει και μία άλλη, η οποία συνιστά επίσης έναν από τους λόγους που μ' έκαναν να γράψω αυτό το βιβλίο. Αναφέρομαι στην άποψη

κατά την οποία δεν έχουμε εναλλακτικές επιλογές, εκτός από τα μοντέλα του εταιρικού καπιταλισμού, της σοσιαλδημοκρατίας, του σοβιετικού σοσιαλισμού και του τεχνοκρατικού «φασισμού με χαμογελαστό πρόσωπο». Η δημοτικότητα αυτής της άποψης προέρχεται σε μεγάλο βαθμό από το γεγονός πως δεν έχει γίνει παρά ελάχιστη προσπάθεια για να μελετηθεί η δυνατότητα ύπαρξης εντελώς διαφορετικών κοινωνικών μοντέλων και να γίνουν πειραματισμοί επάνω στην πρακτική τους εφαρμογή. Πράγματι, για όσο καιρό ακόμη τα προβλήματα της κοινωνικής ανοικοδόμησης δεν αποτελούν μέρος –έστω και μικρό– των ενδιαφερόντων των καλύτερων μυαλών της επιστήμης και της τεχνολογίας, θα μας λείπει η φαντασία για να οραματιστούμε νέες και ρεαλιστικές εναλλακτικές δυνατότητες.

Ο κύριος σκοπός αυτού του βιβλίου είναι η ανάλυση των δύο βασικών μοντέλων ύπαρξης: του τρόπου που προσανατολίζεται στο «να έχεις» και του τρόπου που προσανατολίζεται στο «να είσαι». Στο εναρκτήριο κεφάλαιο, παρουσιάζω κάποιες επισημάνσεις για μια «πρώτη ματιά» στο θέμα, που αφορούν τη διαφορά ανάμεσα στους δύο τρόπους. Το δεύτερο κεφάλαιο καταδεικνύει τη διαφορά, με τη βοήθεια ενός πλήθους παραδειγμάτων από την καθημερινή εμπειρία, που οι αναγνώστες εύκολα θα συσχετίσουν με τα δικά τους προσωπικά βιώματα. Το τρίτο κεφάλαιο παρουσιάζει τις όψεις του «να έχεις» και του «να είσαι» στην Παλαιά και στην Καινή Διαθήκη και στα γραπτά του Μάιστερ Έκχαρτ. Τα επόμενα κεφάλαια πραγματεύονται το δυσκολότερο ζήτημα: αναλύουν τη διαφορά ανάμεσα στους δύο αυτούς τρόπους ύπαρξης και γίνεται προσπάθεια να διατυπωθούν θεωρητικά συμπεράσματα στη βάση των εμπειρικών δεδομένων. Κι ενώ μέχρι εκεί το βιβλίο κυρίως πραγματεύεται τις ατομικές στάσεις απέναντι σε αυτούς τους δύο βασικούς τρόπους ύπαρξης, τα τελευταία κεφάλαια

ασχολούνται με το πώς αυτοί σχετίζονται με τη διαμόρφωση ενός Νέου Ανθρώπου και μιας Νέας Κοινωνίας. Τα κεφάλαια αυτά προσανατολίζονται έτσι στις δυνατότητες εναλλακτικών λύσεων για την αύξηση της ανθρώπινης ευδαιμονίας και στην αποτροπή της καταστροφικής κοινωνικοοικονομικής ανάπτυξης ολόκληρου του κόσμου.